

Medborger – noe man er eller noe man blir?

Vibeke Glørstad, førstelektor ved VID vitenskapelige høyskole, Sandnes (Vibeke.Glorstad@vid.no)

Kirsten Jæger Fjetland, professor ved VID vitenskapelige høyskole, Sandnes (Kirsten.Jaeger.Fjetland@vid.no)

I denne artikkelen presenterer vi medborgerskapet. Med utgangspunkt i brukermedvirkning viser vi fire ståsteder for å forstå medborgerskap. Ett menneskerettighetsperspektiv; en samfunnsvitenskapelig tilnærming; et profesjons-etisk ståsted og et rettferdighets-teoretisk anliggende. Alle disse perspektivene omfatter og begrunner brukermedvirkning, men medborgerskap styrker og strekker brukermedvirkning videre inn i alle fulle medborgerskap.

Brukermedvirkningen

Brukermedvirkning ble lovfestet allerede i 1999 (Pasient og brukerrettighetsloven), men det er fortsatt utfordringer i å gjennomføre brukermedvirkning på alle nivå, som styres av ulikt lovverk. På individnivå handler brukermedvirkning om at «Den som benytter seg av et tjenestetilbud skal medvirke i valg, utforming og anvendelse av de tilbud som til enhver tid måtte være tilgjengelige, noe som igjen vil innebære økt mestring og kontroll over eget liv». På tjenestenivå innebærer brukermedvirkning at «Pasientenes, brukernes og de pårørendes erfaringer skal benyttes til forbedring av tjenestene» og på systemnivå skal «Kommunen sørge for at representanter for pasienter og brukere blir hørt ved utformingen av kommunens helse- og omsorgstjeneste. Brukerorganisasjonene skal være representert» (Helsebiblioteket, 2020).

Bruker- og borgermedvirkning kan analyseres på en stige fra ingen deltagelse til full kontroll. Shelly Arnstein beskrev i «Ladder of citizenship participation» trinn 1 og 2; som innebærer inkludering ved manipulasjon og terapi. Vi vil den andre vel men brukermedvirkning er reelt sett fraværende. Arnstein beskriver dette som ikke deltagelse. Trinn 3, 4 og 5; å bli informert, konsultert eller bli representert, beskrives som former for legitimering av tjenester. Kun ved trinn 6, 7 og 8; partnerskap, delegert makt og borgerkontroll, er det ulike grader av reel borgermakt (Rappana Olsen, 2017, s. 223).

Allerede i 2001 ble det uttrykt bekymring om retten til bruker-

medvirkning har gitt resultater. I NOU 2001:22 Fra bruker til borger påpekte at personer som mottar tjenester får en brukerstatus som usynliggjør deres rolle som samfunnsborger på lik linje med alle. Utredningen viste til FN sine standardregler for funksjonshemmede og hevdet at:

Mennesker med funksjonsnedsettelse jenter, gutter, kvinner og menn, som medborgere, skal ha de samme rettigheter og plikter som alle andre i samfunnet (s.11).

Vårt samfunn er ikke utformet og tilrettelagt for alle. Utformingen preges av at det er den velfungerende samfunnsborger som er blitt brukt som modell. Konsekvensen av ikke å ta utgangspunkt i befolkningens mangfold og integrere alles krav i planleggingen, fører til et samfunn der mange hindres i sin utfoldelse og deltakelse (s. 14).

Konvensjonen om rettigheter til personer nedsatt funksjonsevne (CRPD), utdyper også retten til muligheter for livsutfoldelse og deltakelse (BLD, 2013). Deltakelse, inkludering og tilhørighet i samfunnet og retten til et selvstendig liv presiseres særlig i artiklene 3 og 19.

Medborgerskapet

I NOU 2016:17 defineres medborgerskap slik:

Medborgerskap bygger på prinsippet om at alle individer er fullverdige samfunnsmedlemmer. Hver enkelt har et sett av sivile, politiske og sosiale rettigheter som sikrer dem en likeverdig status og like muligheter for å delta i alle sider av samfunnslivet (s.166).

Med sivile rettigheter menes ytringsfrihet, organisasjonsfrihet, religionsfrihet, retten til et privatliv og likhet for loven. Politiske rettighet handler om retten til å stemme og stille til valg og delta i politiske og andre sivilsamfunnsorganisasjoner. Sosiale rettigheter omfatter rett til helse, velferd, utdanning og arbeid. Medborgerskap er dermed både en status og en praksis.

Medborgerskapsforskning i dag er opptatt av å styrke medborgerskapet til personer og grupper i sårbare livssituasjoner (Isin, 2009; Lid, 2017; Fjetland & Gjermestad, 2018; Glørstad, 2019). Mange har i dag ikke et reelt eller fullverdig medborgerskap. NOU 2016:17 viser til brudd på menneskerettighetene i CRPD (BLD, 2013). Det gjelder økt utsatthet for vold; manglende rettssikkerhet; mangler i helseoppfølging og habilitering, og i retten til utdanning og arbeid og deltakelse i politikk og kulturelt liv.

Ett menneskerettslig perspektiv er dermed sentralt å bruke når vi skal synliggjøre brudd på borgeres rettigheter og plikter. Kjersti Skarstad (2019) understreker tjenesteyteres ansvar for å realisere CRPD i tjenesteyting. Tjenesteytere skal kunne sørge for rettigheter og tjenester som garanteres gjennom konvensjonen. På bakgrunn av urett, kan tjenesteytere også engasjere seg som aktivister for å styrke menneskerettigheter sammen med tjenestemottakere.

Foto: Everton Vila, Unsplash

Den samfunnsvitenskapelige og profesjonsetiske tilnærmingen

Når vi bruker menneskerettigheter som argumentasjonshjelp kan vi si vi arbeider med det aktive og det aktivistiske medborgerskapet. Boje (2017) beskriver ulike medborgerroller: Det *ordinære* medborgerskapet utøves i livet i familien og lokalsamfunnet. Det *aktive* medborgerskapet er mere involverende i ulike aktiviteter og bevegelser i den offentlige sfære. Det *aktivistiske* medborgerskapet innebærer at borgerne kjemper for likestilling og rettferdighet for alle ved å omforme de økonomiske, sosiale og politiske rammer for det sosiale liv. Ikke-voldelig aktivisme og sivil u lydighet som bryter med det tradisjonelle regelsettet for demokratisk deltagelse, kan være virkemidler (Boje 2017, s. 204 og 205).

For å kunne gjøre en forskjell er det en bestemt handling som kan virke forandrende. Isin (2009) beskriver denne som 'acts of citizenship'. Det er handlinger og praksiser som tør bryte med vante normer og gjengse oppfatninger:

Vi må fokusere på de øyeblikk hvor individene konstituerer seg som borgere. For å undersøke acts of citizenship ser vi på de handlinger hvor individer praktiserer rettigheter og eller etablere seg som borgere (Isin 2009, s.18).

Disse sosiale, politiske og kulturelle praksisene skaper medborgeren (Isin 2009, s. 17). Boje (2017) påpeker at denne formen for handlinger er helt nødvendige for å opprettholde og utvikle demokratiet. Både det ordinære, aktive og aktivistiske

medborgerskapet uttrykkes i tjenesteyteres mandat. De representerer et profesjonsetisk ståsted for medborgerskap. Sammenhengen mellom den profesjonelles praksis, årvåkenhet og utvikling av medborgerskap har stor betydning for utvikling av kvalitet i velferdstjenester. Wyller (2011) beskriver medborgerskapet som den verdighet som det moderne samfunnet tilkjenner innbyggerne. Han sier at medborgerskapet formes i motstand mot den volden som stor-samfunnet utøver mot de mest marginaliserte, både i form av disiplinering og direkte undertrykking.

Dagens profesjonsetikk må utvikle praksiser der den andres 'byer' (livsverdener og samfunn) tilkjennes egenverdi. Å bringe dydsetikken; det vil si rettferdighetssans, mot og sannferdighet inn igjen, er å gjøre de 'uprofesjonelle' livserfaringene som vi gjør om anerkjennelse og livsmot i dagliglivet, til viktige kilder for profesjonsetisk refleksjon og medborgerskaps-utviklende praksis (s. 63).

En større sosiologisk europeisk studie kartla hvordan personer med funksjonsnedsettelse fikk utøve sitt aktive medborgerskap (Hvinden mfl., 2017). For at borgerne skal ha mulighet for å utøve aktivt og aktivistisk medborgerskap må tre dimensjoner være til stede; opplevelsen av trygghet gjennom tilstrekkelige sosiale rettigheter, muligheter for autonomi ved at offentlig politikk gjør det mulig for borgerne å definere egne behov og følge egne valg i livet, og mulighet for innflytelse.

Innflytelse innebærer at den offentlige politikken struktureres slik at det skapes mulighet for borgerdeltagelse i beslutninger som angår egne tjenester og utforming av politikk. Disse mulighetsbetingelsene fremmer opplevelsen av eget aktørskap som gir styrke til å påvirke omverden. Den politiske filosofen Nancy Fraser (2007) viser hvordan strukturer kan påvirkes. Teorien om hvordan oppnå et rettferdig samfunn, gjennom *deltakelse på like vilkår* kan styrke medborgerskapet.

Rettfærdighetsteoretisk tilnærming

Fraser (2007) beskriver urettferdighet på tre områder. Det første er *mangel på omfordeling*; økonomisk urettferdighet, at noen ikke gis tilgang til økonomiske goder som er nødvendig for likeverdig deltagelse i samfunnet. Slik økonomisk utnyttelse og marginalisering må endres ved omfordeling av ressurser. Den andre formen for urettferdighet er *mangel på anerkjennelse*. Det hun kaller kulturelle «institusjonaliserte statushierarkier» gjør at noen ikke anerkjennes utfra sine valg, verdier og leveste. Det kan vise seg som nedgraderende holdninger, usynliggjøring eller direkte krenkelser. Den tredje urettferdigheten er politisk, eller *mangel på representasjon* som er basert på nødvendigheten av å ha tilgang til politiske arenaer for å fremme økonomisk omfordeling og kulturell anerkjennelse. Det gjelder ikke bare rettfærdighet, men rettfærdighet for hvem?

Bidragene i dette temanummeret om medborgerskap viser både til et menneske-rechtsanliggende, et samfunnsvitenskapelig og profesjons-etisk ståsted og ikke minst

et rettfærdighetsteoretisk. Samtidig presenter bidragene også veier til løsninger slik Frasers rettfærdighetsteori (2014) beskriver:

1. *Affirmative* tiltak skal kompensere for urettferdighet ved for eksempel økonomisk sosialstøtte eller flere timer til avlastning for pårørende. Men antall ekstra timer avlastning er ofte ikke tilstrekkelig (se artikkel til Reilstad i dette temanummeret).
2. *Transformative* tiltak synliggjør undertrykking og er mer progressive og frigjørende. Disse foregår ofte gjennom brukerorganiseringer og samfunnsarbeid. Dette kan handle om å synliggjøre strukturelle mangler i muligheter for livssynsutfoldelse (se Pahlke); omfordeling ved å styrke retten til arbeid (se Sæther), utvikle arenaer for ungdomskultur i lokalsamfunnet for alle uavhengig av alder og funksjon (se Osland) og gi makt tilbake til bruker og pårørende gjennom rettfærdige BPA ordninger (se Reilstad).
3. *Representasjonspolitik* som det tredje tiltaket handler om at mennesket må gis kapasitet til å mobilisere kommunikativ kraft i det offentlig rom (Kojan, 2016, s. 60, ref til Fraser, 2014). Artiklene ovenfor er eksempler på dette. Videre reportasjene om brukerrådet i Gjesdal kommune, Teater EgenArt i Sandnes og Valgdeltagelse seminaret på VID. Dette er aktiviteter som øker synlighet og representasjon.

Medborgerskapsperspektivet representerer også et kritisk perspektiv (Thagaard, 2018). Kritisk teori spør om sosiale situasjoner er som de bør være og hvordan sosiale forhold kan forbedres. Et makt-kritisk perspektiv kan bidra til å styrke brukervedvirkning og styrke verdsetting av alle som medborger på lik linje, og gi en kraft og retning til videre rettferdighetsarbeid.

Litteratur

- Boje, T. P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*. Danmark: Hans Reitzels forlag
- Barne- og Likestillingsdepartementet (2013). Konvensjonen om rettigheter til personer med nedsatt funksjonsevne. Norsk oversettelse av CRPD Convention of rights for persons with disabilities UN 2006). https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf
- Fraser, N. (2007). Re-framing justice in a globalizing world. I T. Lovell (Red.) (Mis) recognition, social inequality and social justice (s. 17–35). Oxon: Routledge
- Fraser, N. (2014). Publicity, Subjection, Critique: A reply to my critics. I K. Nash (Red.) *Transnationalizing the public sphere* (s.29–156). Cambridge: Polity Press
- Fjetland, K. J. & Gjermestad, A. (2018). Medborgerskap og alvorlig utviklingshemming. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 21, (2), 148–162
- Glørstad, V. (2019). Min stemme teller også!» Personer med utviklingshemming – praktisering av politisk medborgerskap. I U.S. Goth (Red.). *Verdier og visjoner: profesjonalitet i endring*. (s. 39–62). Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Pasient- og brukerrettighetsloven (1999). Lov om pasient og brukerrettigheter. LOV-2020-06-19-79 fra 01.07.2020. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-63>
- Helsebiblioteket (2020). Brukermedvirkning. Hentet fra <https://www.helsebiblioteket.no/kvalitetsforbedring/brukermedvirkning>
- Hvinden, B. Halvorsen, R., Bickenbach, J. Ferrari, D. & Guillen, M. (2017). Introduction: Is policy in Europe promoting Active citizenship of persons with disabilities? I B. Hvinden, R. Halvorsen, J. Bickenbach, D. Ferrari, & M. Guillen (Red). *The changing Disability Policy System: Active Citizenship and disability in Europe* (s.1–11) London: Routledge
- Isin, E. F (2009). Citizenship in flux: The figure of the activist citizen. *Subjectivity*. Vol. 29, 367–388
- Kojan, B.H. (2016). Er Nancy Frasers rettferdighetsteori nyttig for sosialt arbeid? *Fontene Forskning* 2016 (2), 54–67. <http://fonteneforskning.no/pdf-15.49750.0.3.5131f9d3d1>
- Lid, I. M. (2017). Martha C. Nussbaums politiske teori om rettferdighet som bidrag til et teoretisk grunnlag for likeverd og medborgerskap. *Fontene forskning* (1), 16–34. <https://fonteneforskning.no/pdf-15.55946.0.3.b855515135>
- NOU 2001:22 (2001). Fra bruker til borger — En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer. Oslo: Sosial- og helsedepartementet
- NOU 2016:17 (2016). På lik linje. Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet
- Rappana Olsen, B. C. (2017). Om å vite best... sammen – Brukermedvirkning i helse- og sosialsektoren. I M. A. Stamsø (Red.). *Velferdsstaten i endring. Om Norsk helse- og sosialpolitikk*. (3. utg.) s. 216–241, Oslo: Universitetsforlaget
- Skarstad, K. (2019). Funksjonshemmedes menneskerettigheter. Fra prinsipper til praksis. Oslo: Universitetsforlaget
- Thagaard, T. (2018) Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitative metoder. (5 utg.). Bergen: Fagbokforlaget
- Wyller, T. (2011). Dyddsetikk, medborgerskap og sosial praksis. I S.A. Christoffersen (Red.) *Profesjonsetikk. Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker*. (2. utg.) s. 44 – 64. Universitetsforlaget. Oslo

Foto: Priscilla Du Preez, Unsplash

